

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ HEREPEI JÁNOS MUNKÁSSÁGÁBAN

Herepei János az egykoron megszentelt Farkas utcai templom tövében, a – Herepei-ház néven ismert – régi parókiaépületben született. Az ódon háznak *A kolozsvári Farkas utcai régi papilak* (Református Szemle 1964) című írásában állított emléket. Születési helye szinte jelképértékű, hiszen egy olyan régi erdélyi familiából származott, melynek tagjai évszázadokon keresztül szolgálták az erdélyi református egyházat és akkor ezzel együtt járó módon a helyi tudományos életet. Nagypja, a sokoldalúan képzett idősebb Herepei Gergely a Farkas utcai templom lelkésze volt. A legmagasabb szintű teológiai tanulmányok elvégzése mellett, a zürichi egyetemen mérnöki oklevelet is szerzett. Nevéhez fűződik az első kolozsvári óvoda megalapítása. Édesapja – az ifjabb Herepei Gergely – szintén a belvárosi gyülekezetben szolgált. Ő azzal emelte az ősi istenháza fényét, hogy a ma is látható halotti címereket és epitáfiumokat mindenki gyönyörűségére kivetette a falakra. Herepei János nagypja rokonsága révén Méhes Györgyöt, a Főkonzisztórium papját és Méhes Sámuel, az ősi kolozsvári református kollégium professzorát, az Erdélyi Híradó szerkesztőjét, a Magyar Tudományos Akadémia tagját, az országgyűlési képviselőt, valamint a külföldi egyetemeken pallérozódott bacsoni Incze Dániel, István és Mihály pap-tanárokat; édesapja familiája miatt pedig felsőcsernátoni Bod Pétert, a református egyház és az erdélyi irodalomtörténet nagyhatású művelőjét mondhatta őseinek. Édesanyja révén atyafiságához tartozott Ady Endre is, a nagy költő másod-unokatestvérének vallhatta magát. A képzeletbeli családi arcképcsarnokba elhelyezhető még Herepei Ádám, a kiváló nagyenyedi tanár portréja, aki testvéreivel, Jánossal és Lászlóval együtt koruk elismert szónoka volt. Jánost, a vizaknai, majdan szászvárosi lelkipásztor, később kolozsvári professzort az újabb magyar egyházi retorika erdélyi megalapítójaként tisztelték, Lászlót, a kolozsvári, utóbb szatmárnémeti lelkészt pedig a rögtönzés mestereként csodálták. János egyik fia, Herepei Károly, a

neves kolozsvári pap, majd nagyenyedi teológiai tanár, azután vizaknai lelkész a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé emelkedett.

A körvonalazott családi előzmények, tradíciók megismerése után természetesen módon Herepei Jánost is a szellemiség – a művelődés, a kultúra, a tudomány – világa vonzotta. A szülői házban a múlt, a letűnt korok emlékei vették körül. Első írásműveit korán elhunyt Ottó bátyjától örökölt íróasztalán fogalmazta, amely egykoron ősüké, a kolozsvári református „kollégyom” nagy tudású professzoréé, Méhes Sámuelé volt. Milyen szép lett volna, ha a harmadik generáció is a Farkas utcában szolgálta volna az Urat. Herepei János azonban nem a papi pályát választotta, mert mindig a tudomány világát érezte közelebb magához.

Az ifjú Herepei János a kolozsvári Református Kollégium elvégzése után a Ferenc József Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Néhány évig jogot, majd később magyart, történelmet és régészetet hallgatott. A bölcsészettudományi karon szerezte meg főiskolai oklevelét. 1914-ben az egyetem kötelékébe tartozó Érmészeti és Régészeti Intézetben kapott gyakornoki, akkori kifejezéssel „tudományos segédmunkás” állást. Professzora, későbbi igazgatója a nagy tudású Pósta Béla hatására jegyezte el magát a régészettel és a numizmatikával.

A beállott történelmi és politikai változások után a nevet változtatott munkahelyén maradt, amely Románia uralkodójáról, Ferdinánd királyról elnevezett egyetem intézete lett. (Universitatea Regele Ferdinand I. din Cluj. Institutul de arheologie și numismatică).

A kolozsvári főtér északi részén, a nyilvános illemhely kialakítása során folytatott földmunkát figyelve észrevette, hogy több, Árpád-korból származó sírt is megbolygattak az ott lapátoló munkások. Felismerve a leletek fontosságát, menteni igyekezett a leleteket. Bármilyen óvatosan is járt el, kitudódott az eset, még az újságok is cikkeztek róla. Hivatali főnöke, Dumitrie Teodorescu kiállása kevésnek bizonyult, a politikai jellegű támadások az intézmény elhagyására kényszerítették.

Miután nem tudott szakmai területen elhelyezkedni, a megélhetés kényszerűsége miatt a magyar alapítású kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. tisztviselője lett. Szorgalma, ügyszeretete és pontossága osztatlan elismerést keltett. Előbb könyvelő, majd osztályvezető főkönyvelő, végül, mint cégjegyző dolgozott. Tudományos jellegű tevékenységet hivatali lekötöttségének teljesítése, a munkaidő ledolgozása után tudott csak folytatni. Ennek ellenére jelentős tudományos kutatói munkát végzett és az elért eredményeket rendre publikálta is. Jó példa erre *A kolozsvári ref. leánygimnázium és papilak alapozásakor előkerült neolitikori és XVI–XVII. századbeli leletek* címen a Márki-émlékkönyvben (Kolozsvár 1927) megjelentetett dolgozata.

Tudományos munkássága kiteljesedését nagyban segítette baráti köre: Kelemen Lajos, a legendás levéltáros, Ferencki Sándor és Roska Márton régészek, Tulogdy János kollégiumi tanár, Szabó T. Attila a kiváló nyelvész, Brüll Emánuel, a református kollégium nagy tudású könyvtárosa. Kutatói életútjának állomásai: dolgozatai, kisebb-nagyobb publikációi rendre jelentek meg az Erdélyi Irodalmi Szemle, az Erdélyi Múzeum, a Pásztortűz, az Ifjú Erdély, a Magyar Nép és az Erdély hasábjain.

Ha nem is lett lelkipásztor, mindig szoros kapcsolatot tartott egyházával. Tagja volt a kolozsvári Református Egyházközség Képviselőtestületének és a Református Férfi Szövetségnek. Nem egyszerűen reformátusnak, hanem kálvinistának vallotta magát. A mindennapi szóhasználatban is ezt a kifejezést részesítette előnyben, amire egyik írása is utal: *Adatok Kolozsvár köveihez. A kolozsvári kálvinisták legrégebb külső temploma* (Református Szemle 1940). Az egyházi területen vállalt szolgálatának egyik példája az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa 10650/1929. számú ülési határozat alapján létrehozott műemlék-bizottsági tagsága. (A grémiumban foglalt helyet az elnöklő Ugron István vezető főgondnok, Bánffy Miklós egyházkerületi főgondnok, Teleki Domokos egyházmegyei főgondnok, Csutak Vilmos és Vásárhelyi Boldizsár igazgatótanácsosok, valamint Kós Károly műépítész). Herepei Jánosra azért eshetett a vá-

lasztás, mert ismert elkötelezett harcosa volt a műemlékvédelemnek.

1925-ben fontos beadványt készített: *Tervezet a kolozsvári Házsongárdi temető sírköveinek műemlékké nyilvánítása érdekében*. Az erdélyi református egyház szellemi és tárgyi értékeinek megmentése, megóvása és megőrzése érdekében az egyházközség képviselőtestületének tagjaként két jelentős beadványt szerkesztett. *Tervezet egy országos központi református levéltár megszervezése érdekében* című felterjesztésében javasolta az egyházközségek és esperesi „traktusok” levéltári anyagának közös levéltárba való mentését, valamint a polgári anyakönyvezés behozataláig (1896 októbere) felfektetett egyházközségi anyakönyvek begyűjtését.

A több évszázados református kollégiummal kapcsolatban is volt – manapság újra leporolandó, megszívlelendő – elképzelése egy múzeum létrehozásáról, ahol az intézmény múltjára vonatkozó emléktárgyak és a kollégiumi tanuló ifjúság oktatását szolgáló egyetemes régészet relikviái kaptak volna helyet: „*Alólirott azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a Nagy. Egyháztanácshoz, méltóztassanak számomra engedélyt adni egy Kolozsvári Ref. Egyházközség – Kollégium-közi Múzeum létesítésére. E múzeum magába fogadná mindkét szervezetünk múltjára vonatkozó minden összegyűjthető emléktárgyat, valamint a kollégiumi tanulóifjúság oktatását szolgáló egyetemes régészet már meglévő és még inkább: megszerzendő emlékeit. [...] Egyúttal hasonló tartalmú kérést intéztem a kollégium elöljáróságához is. Kolozsvárt, 1927. június hó 21-én.*”

A kollégium elöljáróságának választát ismerjük. A javasolt helyiséget – a Csonka-torony régebben zeneteremnek használt szobáját – nem tartotta alkalmas helynek egy múzeum létesítésére. „*Elöljáróságunk magát az eszmét [...] szívesen üdvözli. Ez idő szerint azonban nincsen abban a helyzetben, hogy az előterjesztést elfogadhassa, melyről Herepei János tanár urat, valamint a ref. községet is elismerésének kifejezése mellett értesíti jelen jegyzőkönyvi határozatának kivonataival. Chuj–Kolozsvár, 1927. július 18. Kovács Dezső ügyv. elnök, igazgató; dr. Tulogdy János jegyző.*” Sajnálá-

tos, hogy elképzeléseit a mai napig sem követte gyakorlati megvalósítás.

1930-ban az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa a műemlékbizottság május 5-én tartott ülésének határozata alapján felkérte Herepei Jánost a Házsongárdi temető megváltásra és gondozásra szoruló egyházi jellegű sírjai összeírására. Herepei december 3-án jelentette az Igazgatótanácsnak: „*van szerencsém a kolozsvári köztemetőnek az országos műemlékjelleg korhatárán belül levő ref. egyházi és rokonvonatkozással bíró síremlékeit magában foglaló kimutatásomat mellékelten beterjeszteni*”. Javaslatokat is megfogalmazott: „*méltóztassanak Kolozsvár város polgármesteréhez azon kérelmet intézni, hogy a csatolt kimutatásban foglalt ref. egyházi és rokon vonatkozású sírköveket és az esetleg még meglevő hozzájuk tartozó sírokat a műemléktörvényre való hivatkozással a város egyszer s mindenkorra megőrzendőnek jelentse ki... Hasonlóképpen kívánatos volna, ha a város ezt az oltalmat az 1834. évnél újabb keletű egyházi és rokon jellegű sírokra és sírkövekre vonatkozólag is megadná*”. A régi sírjelek megóvásának igazi megoldását egy jól zárható és védhető helyen képzelte el. Vagy a létrehozandó egyházi múzeumban, vagy a Farkas utcai templomban.

Látva, hogy beadványait nem követi tett, a maga lehetőségei szerint cselekedett, a nyilvánossághoz fordult: *Ad memoriam! A házsongárdi temetőkből* (A Cluji ág. h. ev. Egyházközség zárszámadása 1936). Ez volt az a mag, melyből a városi köztemető 16–18. századi sírköveit bemutató, felbecsülhetetlen értékű összeírása megszületett. A szerző halála után majd húsz esztendővel a kézirat kiadásra is kerülhetett: *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. Sajtó alá rendezte Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint. Utószóval Balassa Iván látta el a kötetet (Bp. 1988).

A közösség szolgálatában a Mátyás király szülőházában működő Erdélyi Kárpát Egyesület múzeumának őre, majd egy ideig a nagy értékű gyűjtemény igazgatója is volt. Az előbb hivatkozott cél érdekében és teljesen önzetlenül 1933-tól rendezte szeretett kollégiumának éremgyűjteményét, levéltárát és később a református egyházközség levéltárát is.

Ezekben több olyan forrást feldolgozott, melyekről elképzelhető, hogy már csak az ő tanulmányaiban léteznek. Ezen időszak eredménye *A kollégium címere, A kollégium nyomdája* (Ifjú Erdély 1935) és *A kolozsvári református egyházközség címere* (Református Szemle 1938) címen közreadott írásai.

Jelentős kordokumentum a kolozsvári ref. kollégium levéltárának 1934. évi állapotáról szóló jelentésrész, mely fogalmazványként maradt fenn. Ebből megtudhatjuk, hogy a levéltár négy, jól elkülönített részből állt: 1. tulajdonképpeni levéltár (irattár, okmánytár, kéziratár), 2. nyomtatványtár, 3. fényképtár, 4. kollégiumi emléktárgyak. Jelentéséből kiderül, hogy a gyűjtemény – valószínűleg az első világháború utáni zűrzavarban – jelentős károkat szenvedett: nyoma veszett – többek között – Apáczai és Lorántffy Zsuzsanna leveleinek, Barcsai Ákos és Apafi Mihály adományleveleinek, a gyulafehérvári, az enyedi, a szatmári iskolák törvényeinek. Szorgalmának köszönhetően a jelentés évében a levéltár gyarapodásáról is beszámolhatott: a komjászegi Szentkirályi család tordai ágának iratai (141 db), írók és művészek Kovács Dezső ajándékozta kéziratai (113 db). A nyomtatványtár 169, a fényképtár 22 darabbal szaporodott. A levéltár rendezése közben nyilvánvalóvá vált, hogy rendkívül gazdag, több mint 600 darabos színháztörténeti anyaga van, az 1790-es évektől jelentése időszakáig. Figyelemreméltóak lehetnek a bukaresti Román Nemzeti Színház vendéjátéka kapcsán fennmaradt kétnyelvű színlapok, melyek a Demjén-kisasszonyok hagyatékából származtak.

Amikor a Kalotaszegi Református Egyházmegye 1937-ben új egyházi és világi vezetőket választott, esperesnek Daróczi Ferenc magyarvistai lelkészt, főgondnoknak Kós Károlyt, főjegyzőnek pedig Herepei Jánost ítélte a legalkalmasabbnak. Akkori munkálkodásának tudományos szempontból időtálló és becses értéket képviselő része *A kalotaszegi templomok, cintermek és temetők régi sírkövei* címen, a hagyatékából megjelentetett gyűjtése. A szerző a kalotaszegi falvak temetőjében akkor feltalálható 16–18. századi sírjeleket írta, gyűjtötte össze, egyúttal összegezve, bemutatva a hantok alatt nyugvók életét és munkásságát is.

Herepei Jánost 1938. február 1-től a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgató-örvévé választották. Saját szakmai kiteljesedése és a székely közösség múzeumának felvirágoztatása szempontjából egyaránt nagy lehetőség adódott. 1940 őszén gróf Teleki Pál arra kérte, hogy készítsen a múzeum fejlesztésére irányuló tervezetet, mely alapja lehetne egy Székely Tudományos és Közművelődési Intézetnek. Hamarosan letette minisztere asztalára a Székely Nemzeti Múzeum átszervezése és fejlesztése érdekében kidolgozott Emlékiratát.

A történelem ismét közbeszólt. Az időközben nem az elképzelések szerint alakult katonai és politikai helyzet miatt a budapesti székhelyű Közgyűjtemények Országos Főfelügyelő-sége elrendelte a kiemelkedő fontosságú közgyűjtemények (múzeumok, levéltárak, könyvtárak) legértékesebb anyagainak biztonságosnak vélt helyre történő szállítását. Ez a parancs a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak „*a magyar művelődés szempontjából kiemelkedő fontosságú*” anyagaira is vonatkozott. A regénybe illő menekítés vége az lett, hogy a szerencsétlenül alakuló körülmények, a rosszindulatú és felelőtlen emberi hozzáállások összjátéka nyomán 1945. március 29-én a zalaegerszegi pályaudvaron bombatámadás miatt porrá égtek a múzeum kimenekített, legféltebb kincsei.

A tűzben Herepei János kéziratának és adatgyűjtéseinek többsége is a lángok martaléka lett. Az a része maradt meg anyagainak, amelyek a nagy kapkodásban a sepsiszentgyörgyi múzeumban maradtak. Ezek közül sem mindent kapott vissza. Utólag, jegyzetei és megmaradt anyaggyűjtése segítségével, töredékesen bár, de ismét összeállította dolgozatait, adattárát. Szerencsére a Farkas utcai templommal kapcsolatos kutatásaiból az 1638–1647. évi építkezésről, berendezésről és felszerelésről szóló kéziratát visszakapta s lehetőségei függvényében – amint írja is – két évtizedes munkával kibővítette. Ezt a hatalmas munkát is hagyatékából sikerült a közösség számára elérhetővé tenni. Történelmi hitelességgel, a számadáskönyvek és egyéb korabeli adatok, egyházi források felhasználásával mutatta be az elvégzett munkálatokat. A messzi Kurlandiából – a mai Lettországból – hozatott hoz-

záértő boltozó mesterek keze munkája nyomán, fejedelmi elhatározásból így születhetett meg 1638–1647. között az első műemléki helyreállítás Erdélyben, Kolozsváron.

A Farkas utcai templom történetének részletkérdéseivel többször is foglalkozott. *A Farkas utcai ref. templom egykori tornyai* (Pásztortűz 1924), *A kolozsvári Farkas utcai református templom vázlatos története* (Erdélyi Magyar Református Naptár 1926), *A kolozsvári Farkas utcai ref. templom Lorántffy Zsuzsánna-féle terítője és a pókafalvi takaró* (Pásztortűz 1926).

Herepei Jánosnak a kolozsvári Farkas utcai református templommal és kollégiummal kapcsolatos kézírataiból összeállított kötete remélhetőleg újabb eredményekkel gyarapítja az erdélyi művelődéstörténettel kapcsolatos szakirodalmat. A Farkas utcában kialakult református szellemiségű kultúrkör ma már nagyon hiányosan fellelhető forrásainak időben történt feldolgozásával hozzájárult annak megismerhetősége kiteljesítéséhez. Becses adatközlései hozzájárulhatnak a kolozsvári reformátusság egyházi és tudományos élete monografikus jellegű feldolgozásának tervezettségéhez és a szintetizáló összefoglalás távlati lehetőségéhez. A kötetben olvasható *A Farkas utcai templom halottai* című, krónikákon, számadáskönyveken, emlékiratokon alapuló összeírása segíthet megismerni, valamint azonosítani az ott eltemetett halottak eddigi és az esetleges további régészeti feltárások során előkerülő maradványait. Kéziratban maradt munkáinak egyike az ún. Rákóczi-kehelyről, a Brózer István ötvös mester alkotta arany kehelyről szól. Egykori megbecsültségéről és gondoskodásáról szól az alábbi „*Elismervény és jegyzőkönyv arról, hogy alulírottak, a kolozsvári ev. ref. egyházköztség 1910. december hó 7-én tartott presbyteri ülésében kelt határozatához képest alulírott helyen és napon megjelentünk Nagytiszt. Herepey Gergely ev. ref. lelkész és esperes lakásán s tőle, mint az egyházköztség hivatalos képviselői és megbízásának végrehajtói a Rákóczy-kelyhet átvettük, hogy a presbyterium határozatának értelmében azt ideiglenesen valamelyik kolozsvári bankintézet safedepositjában elhelyezzük. Az elhelyezés számára a kolozsvári Erdélyi Bank és Takarékpénztárt választottuk. Kolozsvárt 1910. deczem-*

ber hó 8-án. Dr. Kolosváry Bálint egyh. közs. főgondnok, Régeni György egyh. pénztárnok." A becses relikvia ellenértékét a Moll Elemér tervezte, 1926–27-ben megvalósult új református parókia építésére fordították. (A kehely mai lelőhelye: Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.)

Témaválasztásai magától értetődőnek nevezhetők. A templom tövében, a régi paplakban látta meg a napvilágot, édesapja és nagyapja az istenháza szolgálatában álló első lelkipásztorai voltak a város reformátusságának. Mint Kolosvárt született, a várost szerető, jól ismerő és múltjából mind többet megismerni és megismertetni szándékozó kutató, szakmai feladatnak kellett hogy tekintse ezt a városképileg is meghatározó, történelemhordozó templomot. A mellette álló kollégium ugyancsak kedves épülete volt. Itt végezte középiskolai tanulmányait és itt érettségizett 1910. június 30-án. Később sem szakadt el kollégiumától, Pártfogó Egyesületének megalakulásától választmányi tagja volt. Életének egyik legnagyobb élménye lehetett az 1940. október 31-én – 30 éves érettségi találkozója évében – megtartott, a történelem predesztinálta ünnepélyes Véndiáktalálkozó.

Az elmondottakból nyilvánvalóvá válhat, hogy Herepei Jánost minden arra ösztönözte, hogy központi helyet foglaljon el életében a Farkas utcai templom és a kollégium. Nemcsak születési helye, elődeinek hivatása, egyházi hovatarozása, hanem az otthonról, édesapjától és nagyapjától kapott érdeklődés és szeretet, mellyel mindannyian megvallották kötődésüket.

Herepei Jánosnak a sepsiszentgyörgyi menekülés után nem volt lehetősége visszatérnie szülőföldjére, hogy otthon folytathassa, majd befejezhesse kutatómunkáját, megvalósíthassa tudományos elképzeléseit. Az sem adatott meg számára, hogy édesapja és testvérei mellett nyugodhasson a Házsongárdi temető evangélikus részében. Legalább így, ősei, egyháza és városa előtti tisztelgésül, munkája révén adatik meg számára a hazatérés lehetősége. Az általa oly sokszor megörökített Farkas utcába, a templomhoz és a kollégiumhoz, ahonnan egykoron életútjára elindult.

SAS PÉTER